

БАНК КАРТАЛАРИ ВА УЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ ХИЗМАТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Меликов Отабек Махмадаминович

Денов тадбиркорлик ва педагогика институти стажёр-тадқиқотчиси

E-mail: info_dtpi2020@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада банк карталари, уларнинг моҳияти, турлари, уларга кўрсатиладиган хизматлар ёритилиб, банклар томонидан яратилаётган тўлов тизимлари ва бу борадаги хорижий мамлакатлар тажрибалари ўрганилиб, таҳлил қилинган. Шунингдек, овердрафт хизмати ҳамда кредит карталарнинг мазмуни ва афзаллиги тушунтирилган ҳамда уларни янада ривожлантириш йўналишлари таклиф этилган.

Калит сўзлар: банк, банк хизматлари, банк картаси, пластик карта, тўлов, дебит карта, кредит карта, овердрафт.

Аннотация. В статье описаны банковские карты, их сущность, виды, услуги, платежные системы, созданные банками, и опыт зарубежных стран в этой сфере. В нем также объясняется услуга овердрафта, содержание и преимущества кредитных карт, а также предлагаются направления для их дальнейшего развития.

Ключевые слова: банк, банковские услуги, банковская карта, пластиковая карта, оплата, дебетовая карта, кредитная карта, овердрафт.

Annotation. This article describes bank cards, their essence, types, services, payment systems created by banks and the experience of foreign countries in this area. It also explains the overdraft service, the content and benefits of credit cards, and suggests areas for their further development.

Key words: bank, banking services, bank card, plastic card, payment, debit card, credit card, overdraft.

Кириш

Банк пластик карталари жадал ривожланаётган банк маҳсулотларидан бири бўлиб, у нақдсиз кўринишда контактсиз технологиялар орқали товар ва хизматлар бошқа тўловларни амалга ошириш, пул ўтказмаларини ўтказиш, шунингдек, нақд пул олишда фойдаланиладиган восита ҳисобланади.

Рақамли банк хизматларининг ривожланиши масофадан хизмат кўрсатувчи банк мобил иловалари ва бошқа интернет дастурлари ёрдамида банк карталарида амалга ошириладиган операциялар сони кундан-кунга ўсиб бормоқда. Пировардида депозит ва кредит операциялари, валюта айирбошлаш, халқаро ўтказмалар ҳамда тўловларни тез ва қулай тарзда амалга ошириш имконияти кенгаймоқда. Бу эса инсонларнинг вақтини тежаш ҳамда ҳаёт тарзини янада яхшилашга олиб келиши билан муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сонли фармони билан тасдиқланган "Рақамли Ўзбекистон – 2030" стратегияси [1] банк хизматларини кўрсатишда мижозларга янада қулайликлар яратиш ва хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш ҳамда масофавий банк хизматларини янада такомиллаштириш учун амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларни белгилаб

берди. Бу эса соҳани янада такомиллаштириш бўйича илмий тадқиқотларни олиб бориш ва мавзунинг долзарб масалалардан бири эканлигини ифодалайди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Умуман олганда, банк хизматлари деганда тижорат банкларининг тезкор ва стратегик фаолияти ҳамда самарали бошқарув билан боғлиқ бўлган ҳаракатлар мажмуи тушунилади. Банк хизматлари янги хизматларни таклиф этиш ва уларнинг сифат хусусиятларини яхшилаш йўли билан мижозларни жалб этишга қаратилган. Банк хизмати банк операцияларини оптимал даражада бажаришга кўмаклашади, ишлаб чиқилган ва кўрсатилган банк хизматлари эса банк операциялари билан биргаликда банк маҳсулотини яратади [3].

Банк хизматлари ҳақиқатан ҳам банк фаолияти мажмуи, мижозларнинг банк фаолиятига бўлган талабларини қондириш билан боғлиқ бўлган хизматлардир. Шу билан бир қаторда, банк хизмати тушунчасига банк операциялари оптималлашуви ҳам муҳим элемент сифатида киритилди, чунки банклар хизматнинг у ёки бу турини танлашда ушбу операциянинг самарадорлиги, қўлайлиги ва сифатлилиқ даражасига эътибор беришлари ва ушбу кўрсаткичлар уларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш асоси ҳисобланишини ҳис этмоқлари лозим [4].

Банк маҳсулоти – алоҳида кўринишдаги банк фаолиятининг мижозлар талабини қондиришга қаратилган, ўзаро боғлиқ бўлган банк хизматлари ва операцияларининг мажмуидир [5].

Банк маҳсулоти бўлиб, қуйидагилар ҳисобланади:

- тўлов маблағларини яратиш;
- хизматларни тақдим қилиш [6].

Банк операцияси – банк томонидан амалга оширилувчи пул маблағлари жойлашишини назарда тутувчи ва аниқ иқтисодий масалани ечишга қаратилган ўзаро боғлиқ бўлган банк ва мижоз ҳаракатлари мажмуидир [4].

Банк операцияларини уч турга бўлиш мумкин:

- биринчи, банк актив операциялари;
- иккинчи, банк пассив операциялари;
- учинчи, тўловларда воситачилик қилиши.

Банк пассив операцияларига маблағларни жалб қилиш билан боғлиқ операциялар ҳисобланса, банк актив операцияларига жалб қилинган маблағларни жойлаштириш билан боғлиқ операциялар ҳисобланади. Банк карталари билан бу операцияларнинг ҳаммасини ўзида мужассамлаштира олади.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот ишида эксперт баҳолаш, индукция ва дедукция, таққослаш, тизимли таҳлил, статистик жадвал ва диаграммалар каби тадқиқот усуллари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Россия банки ва "Global No.1 Business Data Platform" кабиларнинг расмий статистик маълумотлари ҳамда мавзуга оид хорижий ва маҳаллий олимларнинг тадқиқотларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Бугунги кунда, нақдсиз турли ҳарид ва тўловларни амалга оширишда фойдаланиб келинаётган карталарни "банк картаси", "банк пластик картаси", "пластик карта" каби атамалар билан изоҳланади.

Умуман олганда, пластик карта - бу умумий тушунча бўлиб, кўрсатиладиган хизматлар доираси, техник имкониятлари, элементлари жиҳатидан фарқ қиладиган

барча турдаги карталарни билдирувчи умумий атамадир. Ушбу карталарнинг энг муҳим хусусияти шундаки, уларда турли хил дастурларда ишлатиладиган маълум бир маълумот тўплами сақланади. Пул муомаласи соҳасида пластик карталар нақдсиз ҳисоб-китобларни ташкил этишнинг илғор воситаларидан биридир. Нақд пулсиз ҳисоб-китоб тизимида улар дебет ва кредит воситаларининг хусусиятларига эга бўлган тўлов воситаларининг махсус синфини ташкил этади. Бундан келиб чиқадики, пластик карта – бу эгасини аниқлашга, шу жумладан молиявий операцияларни амалга оширишга хизмат қиладиган пластикдан тайёрланган маълум шаклдаги ҳужжатдир [4].

Кредит карта – банкнинг кредит маблағлари ҳисобидан товар ва хизматлар учун нақдсиз тўлашда ишлатилиши мумкин бўлган банк картасидир. Кредит картасида дебет (овердрафт) картадан фарқли равишда карта эгаси (қарз олувчи) ўз маблағларини сақлай (тўплай) олмайди.

Дебит карта – Банк ҳисоб варағингиздаги мавжуд пулларни тасарруф этиш имконини беради.

Бундан ташқари, банк карталари тегишлилиги бўйича қуйидаги турларга бўлинади:

Ойлик иш ҳақи картаси – ходимнинг иш ҳақи ва бошқа тўловларини ҳисоб-китоб юритувчи банк томонидан ташкилот ходимининг ҳисоб рақамига туширилади.

Хусусий тадбиркор картаси – банк картаси бўлиб, юридик шахс ҳисобланмаган якка тартибдаги тадбиркорлар учун тақдим этилади.

Корпоратив карта – банк картаси бўлиб, юридик шахсларга тақдим этилади.

Банк пластик карталари орқали кўрсатиладиган хизмат турларидан яна бири бу овердрафт ҳисобланиб, овердрафт инглизча (overdraft) – режадан ошиб кетган, ортиқча сарфланган деган маънони англатади.

Банк томонидан мижознинг жорий ҳисобварағида маблағ етишмаётган ёки йўқ бўлганда тўлов учун мижознинг ҳисоб рақамига қарз бериш. Бошқача айтганда, мижоз ўз пластик картасидаги қолдиқни сарфлаб бўлганидан сўнг ҳам маълум бир лимит доирасида манфий қолдиқда тўловларни тўлашингиз мумкин. Мижоз сарфлаган манфий қолдиқни банк томонидан қисқа муддатли кредитлар ҳисоб рақамидан қоплайди ва овердрафт шартномасида келишилган ставкада фойдаланилган ҳар бир кун учун фоиз ҳисоблайди.

Овердрафт одатий кредитдан фарқ қилади, чунки мижознинг ҳисоб рақамига тушган барча маблағлар биринчи навбатда қарзни тўлаш учун йўналтирилади. Баъзан, овердрафтдан фойдаланиш учун имтиёзли давр мавжуд бўлиб, бу даврда кредитдан фойдаланганлик учун фоиз олинмайди. Бу банкнинг олиб бораётган кредит сиёсатига боғлиқ бўлади.

Кредит карта ва овердрафт бир қарашдан бир хил кўринсада, булар ўртасида сезиларли даражада фарқ мавжуд.

Кредит картада кредит лимити қарз олувчининг кредит тарихи, кредитга лаёқатлилиги, даромадлари таҳлил қилинган ҳолда тақдим этилади. Овердрафтда эса қарз лимити мижознинг ўртача бир ёки икки ойлик иш ҳақи миқдоридан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Овердрафт банкнинг шартнома тузилган кредит картаси банкнинг ҳам пассив, ҳам актив операцияларини ўзида мужассам этади.

Ҳозирда республикамиз тижорат банклари сайтлари орқали овердрафт ва кредит карталар тўғрисида таклифларни кўришимиз мумкин.

Тижорат банклари томонидан "Uzcard" ҳамда "Humo" тўлов тизимларининг миллий валютадаги банк карталари ва чет эл валютасидаги "Visa" ва бошқа турдаги халқаро банк карталари муомалага чиқарилиб, уларнинг инфратузилмаси кенгайтириб борилмоқда. Ушбу тақдим этилаётган банк пластик карталари ва банк мобил иловаларидан фойдаланилган ҳолда бир зумда масофадан халқаро пул ўтказмаларини амалга ошириш, валюта айрибошлаш, касса хизматлари ва бошқа хизматлардан фойдаланиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотларига кўра, ўтган икки йил давомида иккита миллий чакана Humo ҳамда Uzcard тўлов тизимларининг Visa, Mastercard, China Union Pay ҳамда Мир халқаро тўлов тизимлари билан интеграцияси самарали амалга оширилди. Бу эса, ушбу халқаро тўлов тизимлари карталари фойдаланувчилари, яъни мамлакатимизга ташриф буюрувчи туристлар, меҳмонлар учун кенг шарт-шароитлар яратган ҳолда Humo ҳамда Uzcard тўлов инфратузилмаси (банкоматлар ва тўлов терминаллари тармоғи) орқали миллий валютада тўловларни амалга ошириш имкониятини беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23 мартдаги "Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-3620-сонли қарорига [2] асосан ҳар бир банк филиаллари ва банкларнинг чакана хизматлар кўрсатиш бўлимлари қошида ҳамда йирик савдо мажмуалари ва аҳоли учун қўлай бўлган жойларда 24/7 (узлуксиз) фаолият юритадиган банкоматлар, инфокиоска шахобчалари нақд пул ва валюта айирбошлаш, нақдсиз тўловлар ва бошқа хизматларни кўрсатиб келмоқда.

Республика тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилган банк карталари жами аҳоли сонига нисбатан 2021 йилга келиб 75,3 фоизни яъни, қарийб 25,8 млн. донани ташкил этганган бўлса, фойдаланилаётган банкомат ва инфо киоскалар сони 11,8 минг ҳамда терминаллар сони эса 438,4 минг донага етди (1-жадвал).

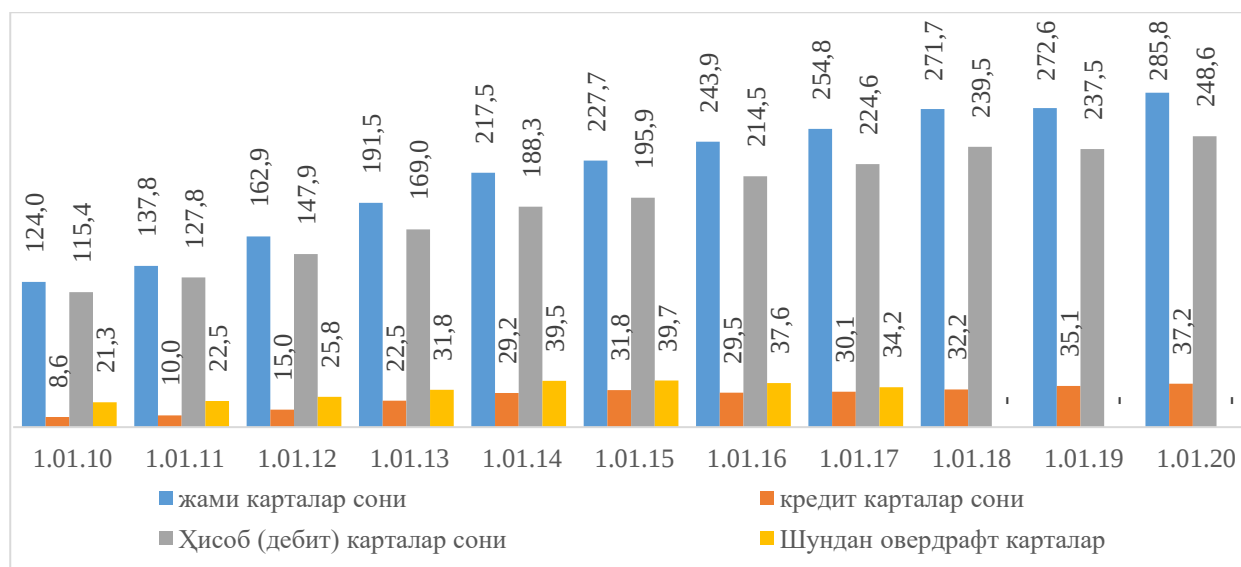
1-жадвал

Ўзбекистонда муомалага чиқарилган банк карталари, тўлов терминаллари, банкоматлар ва инфокиоскалар сони

Йиллар/ 1 январь ҳолатига	Банкомат ва инфо киоскалар сони (дона)	Терминал- лар сони (дона)	Муомаладаги банк карталари сони (минг дона)	Тўлов терминаллари орқали амалга оширилган транзакциялар суммаси (млрд. сўм, йил давомида)
2021	11800	438410	25776	
2020	9203	392361	20547	81000
2019	6859	244913	17686	71020
2018	5632	235712	19226	63712
2017	4954	208536	19523	52972
2016	2345	183060	16316	53050
2015	2012	169581	15215	31324
2014	1733	129679	11068	22758
2013	1417	112712	9503	16308
2012	905	99688	8276	12658
2011	491	85741	7909	10192
2010	363	60631	6059	5700

Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари.

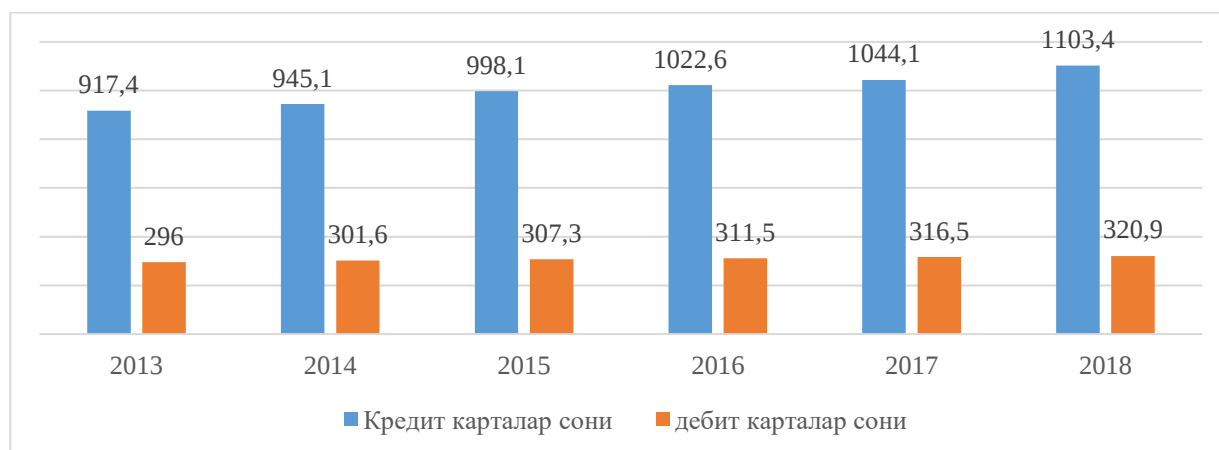
Банк пластик карталаридан фойдаланиш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибаларини ўрганиш натижаларига кўра, Россия Федерациясида 2020 йил 1 январь ҳолатига банклар ва кредит ташкилотлари томонидан муомалага чиқарилган жами банк карталари сони 285,8 млн. донани ташкил этган бўлиб, шундан 248,6 млн. тасини ҳисоб (дебит) карталар ва 27,2 млн. тасини кредит карталар ташкил этган. Шунингдек, овердрафт хизмати ҳам йўлга қўйилган бўлиб, расмий статистик маълумотларга кўра, 2017 йилда овердрафт карталари сони 34,2 млн. тани ташкил этган (1-расм).

1-расм. Россия Федерациясида муомалага чиқарилган банк карталари сони (млн. дона)

Манба: Россия банки маълумотлари.

АҚШда эса дебит карталарига нисбатан кредит карталар кўпроқ фойдаланилади. Хусусан, 2018 йилда Қўшма штатларда 1424,3 млн. та банк карталари муомалага чиқарилган бўлса, шундан 77,5 фоизи ёки 1103,4 млн. таси кредит карталар бўлса, 22,5 фоизи ёки 320,9 млн. тасини эса дебит карталар ташкил этган (2-расм).

2-расм. АҚШда муомалага чиқарилган дебит ва кредит карталар сони (млн. дона).

Манба: Global No.1 Business Data Platform.

Шидат билан ривожланиб бораётган бугунгидек бир даврда мамлакатимизда банк карталаридан янада кенг фойдаланиш ва улар билан боғлиқ банк хизматларини диверсификациялашда бир қатор муаммолар мавжуд. Жумладан:

- банк карталарини ривожланишида асосан дебит карталарга эътибор қаратилганлиги;
- кредит карталар ва овердрафт хизматлари бўйича мукамал қонунчилик базаси ишлаб чиқилмаганлиги (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2017 йил 21 июлда №2900-сон билан рўйхатдан ўтган "Жисмоний шахсларга банк пластик карточкаси орқали овердрафт кредити бериш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида"ги Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқарувининг қарори қабул қилиниб, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқарувининг 2019 йил 13 декабрдаги 30/12-сонли "Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан қабул қилинган айрим норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ўз кучини йўқотган деб топиш тўғрисида"ги қарорига асосан ўз кучини йўқотган бўлсада ханузгача янги тартиб ишлаб чиқилмаган);
- банк карталари бўйича масофавий актив операцияларни бажаришни такомиллаштириш зарур;
- аҳолининг банк хизматлари, жумладан банк пластик карталаридан фойдаланиш каби йўналишлар бўйича саводхонлиги етарли даражада эмаслиги;
- кредит карталар ва овердрафт хизматлари бўйича алоҳида статистиканинг мавжуд эмаслиги ҳамда бошқалар.

Хулоса ва таклифлар

Рақамли иқтисодиётни кундалик ҳаётимизга шиддат билан кириб келиши, бўлиб ўтаётган пандемия ҳолатлари банк карталарини ва кўрсатиладиган банк хизматларини янада такомиллаштириш зарурлигини кўрсатди. Бу борада қуйидагиларни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ бўлади:

1. Марказий банк томонидан кредит карталар ва овердрафт бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш, замон талабларига мос ҳолда хусусан, масофадан хизмат кўрсатиш ва унинг хавфсизлиги бўйича тартибларни ишлаб чиқиш;
2. Масофавий хизмат турларидан унумли фойдаланиш бўйича аҳоли саводхонлигини ошириш бўйича амалий чора-тадбирларни янада кенгайтириш;
3. Банк актив операцияларини масофадан хизмат кўрсатилиши бўйича мижоз маълумотларини таҳлил этишда замонавий ахборот технологияларининг инновацион ютуқларидан фойдаланиш асосида самарали усулларни қўллаш;
4. Чакана хизмат соҳасини ривожлантириш доирасида хизмат кўрсатиш тармоқларини кенгайтириш ва бозорда талаб катта бўлган оммавий маҳсулотлар ва сифатли сервисни ривожлантириш, хусусан пластик карта бизнеси соҳасидаги хизматларнинг янги турларини жорий этиш;
5. Замонавий банк ускуналари паркини (инфокиосklar, кўп функцияли сўмдаги ва валютадаги банкоматлар) кенгайтириш орқали GlobUzCard тўлов тизимидан фойдаланиб, карталар билан хизмат кўрсатиш ҳажмини ошириш ва бошқалар.

Хулоса қилиб айтганда, замонавий банк хизматларини диверсификация қилиш, уларни самарали ташкил этиш, шунингдек банк тизимини янада кенг ислоҳ қилиш

ҳамда аҳолини молиявий қўллаб-қувватлашда банкларнинг ролини ошириш асосида аҳоли турмуш тарзини яхшилаш ҳамда давлатни янада ижтимоий-иқтисодий ривожланишига эришиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги “Рақамли Ўзбекистон – 2030 стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6079-сонли фармони, <https://lex.uz>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23 мартдаги “Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3620-сонли қарори, <https://lex.uz>
3. Алиқориев О.Ф. Тижорат банкларида молиявий хизмат турларини ривожлантириш йўналишлари. И.ф.н. диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2011. – 28 б.
4. Умаров З. Янги банк хизматлари, уларни ривожлантириш // “Бозор, пул ва кредит” электрон журнали, 1-сон, 2019 й. <https://finance.uz>
5. Ортиқов А.О. Банклараро рақобат шароитида банк хизматлари ва уларни такомиллаштириш йўллари. И.ф.н. диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2009. – 19 б.
6. Тожиев Р, Раҳматов Т. Замонавий шароитда банк хизматлар бозорининг назарий жиҳатлари // “Иқтисодиёт ва инноватсион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2020. – 3 б.
7. Орлов А.А. Пластиковые карты. Учебное пособие, М., МИИТ, 1998. – 6 с.
8. <https://cbu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг расмий сайти.
9. <http://cbr.ru> – Россия банкининг расмий сайти.
10. <https://statista.com> – Global No.1 Business Data Platform.